

MARS KÜZDŐTERE

400 éve, 1620. május 3-án látta meg a napvilágot Csáktornyan, a Muraköz központjában Zrínyi Miklós a jeles katona és költő. A családban hetedikként viselte a Miklós nevet, olyan ösre emlékeztetve, mint a szigetvári vértanú, aki 1566-ban bekövetkezett hősi halálával megalapozta a család hírnevét. Amikor 1546-ban Csáktornyára költözik a család, az is eldől, hogy ettől kezdve a Muraköz a legfontosabb birtokrészük, melynek megvédése a család gazdasági túlélését is jelenti. Tanulmányunk célja bemutatni a katonailag és műszakilag egyaránt lenyűgöző védelmi rendszer néhány elemét, melyet Zrínyi (VII) Miklós hozott létre 17. század 60-as éveiben. Röviden foglalkozunk Zrínyi-Újvár építésével és szerepével, és a Zrínyi árok helyével.

Amikor a törökök folyamatos terjeszkedése elérte Kanizsát és elfoglalták az erősséget (1600), a Muraköz helyzete még nehezebbé vált. A Zrínyiek birtoka kívánatos zsákmány volt, hiszen az ott élő több, mint 30 000 ember munkája, a terület adottságai viszonylagos jólétet biztosítottak.¹ A törökök – hátuk mögött tudva a kanizsai várat – gyakran portyáztak a végvidéken, próbálva betörni a Muraközbe. Zrínyinek és katonáinak folyamatos „vigyázásban” kellett lenni, hogy időben felfedjék és akadályozzák a török portyákat. Az 1. képen jól látszik, hogy a Muraköz és a török által birtokolt területeket a Mura folyó választja el. Légrád és Szemenye között légvonalban 24 km a távolság, de a Mura szeszélyes medervonala miatt ez a távolság a duplája is lehetett (ma 44 fkm hosszú a Mura ezen a szakaszon). Azaz ilyen hosszson kellett Zrínyinek és katonáinak folyamatosan figyelni a folyót és ha lehet időben felfedni az ellenség mozgását. Ezt a célt szolgálta Zrínyi-Újvár, a folyó mentén telepített görék (őrállások), és a nagyobb települések megerősített pontjai. Amikor valamelyik őrálló pont ellenséget észlelt, elsütötték a jellövő ágyút.² Mivel ebben a korban mindenki értette a „dörgést” gyorsan össze lehetett vonni a rendelkezésre álló erőket és a veszélyeztetett helyre vonulni.³

Ahogy Forstall írja: (A Muraközzel szemben) „*kezdődik a török terület, még pedig a kanizsai rész; gyakoriak erre a portyázások és csaták; azt mondhatnánk Mars ide helyezte küzdő terét, hogy a Zrínyieknek alkalmat adjon hősi erényük folytonos gyakorlására; nyögnek is a törökök, hogy ennyire fenekedő és harcias szomszédok jutottak nekik. Vakmerő támadásaik hathatósabb elhárítására Miklós, a ma élő hős Zrínyi, végig a Mura partján, ahol a sziget mellett folyik (több napi járőföldön!) nagy költséggel őrtornyokat állított, egyrészt, hogy őrzök meg tudják akadályozni az ellenség átkelését a folyón, másrészt, hogy amikor valamelyiken elsütik az ágyút, s a többi sorra veszi és tovább adja a jelzést, a partot*

¹ Vladimír Kalsan: A Muraköz történelme. Szerzői kiadás Csáktornya 2014.

² A terepen folytatott kísérleteink azt bizonyítják, hogy a korabeli jellövő ágyú hangja – normál időjárási viszonyok között – 3,5 km távolságról megbízhatóan észlelhető. Azaz ilyen távolságon belül volt értelmezhető az őrállások telepítése és fenntartása.

³ 1683-ban a muraközi birtok katonai védelmének fokozása érdekében, a rendelkezésre álló föld háromnegyedén katonai szolgálattal adózó parasztok és kismesek gazdálkodtak.

védő katonaság, mintha harci kürtöt hallott volna, mindenütt a veszedelem helyére siethessen.”⁴

1. sz. kép: A Muraköz helyzete a 17. század közepén

Miután Nagykanizsa 1600-ban török kézre került megszorodtak a betörések a Muraközbe. Annál is inkább, mert az említett folyószakasz végpontjai, Muraszemenye 24, míg Légrád 20 km-re vannak légvonalban Kanizsától, azaz néhány óra alatt elérhető a folyó ezen szakaszának bármely pontja. Az is megkönnyítette a török dolgát, hogy végig saját területén vonulhatott, azaz csak a folyónál kellett felfedni terveit. Nem véletlen, hogy Zrínyi nagyra tartotta a felderítés minden formáját. „Messze légyen az ellenség, bár gondatlan, bár rossz, mindazonok azért te el ne aludjál, hanem úgy vigyázz, úgy gondolkodjál, mintha legjobb, vitézebb is, leggondosabb ellenséged volna. Az vigyázás, az szorgalmatosság a vitézségnek elementumja.... jó kémekeket tartsunk, és azon igyekezzünk, hogy az ellenség dolgait megtudhassuk.”⁵

A kisebb török portyák – függően persze a vízjárástól – lovon bárhol átúsztattak a Murán, majd egy gyors rablás után fordultak is vissza. A nagyobb létszámú portyáknak voltak ugyanakkor kitüntetett átkelési pontjai is a folyón. Zrínyi levelezéséből kindulva ilyenek voltak Légrád, Kotori és Szemenye környéke. Itt egyrészt a folyó mederviszonyai, az odavezető utak és a gazdagabb zsákmány reménye játszott szerepet. Ugyanis egy-egy portyának a nehézségét kevésbé a rajtaütés, inkább a zsákmánnyal való hazatérés jelentette.

⁴ Marcus Forstall: Zrínyi grófok hősi családjának története... (ford. Bene Sándor) In: Bene Sándor és Hausner Gábor (szerk.): Zrínyiek a magyar és a horvát történelemben. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2007. 324. o.

⁵ Zrínyi Miklós: Vitéz hadnagy. Zrínyi Miklós összes művei. Kortárs Könyvkiadó Budapest 2003. 286-288. o.

Zrínyi képzett katonaként tisztában volt a terep fontosságával, a harc sikerére gyakorolt hatásával. „Amely kapitány az földnek a csínját nem tudja, keveset viszen végbe a maga szándékában... Egy árok, egy patak, egy szalma oka volt sokszor hadak veszedelmének. Mennyivel inkább kell hát tudni a hegyeket, mint feküsznek, a mezőket, melyre szélednek, az erdőknek járását, a vizeknek folyását.”⁶

„A hadakozásban nemcsak ellenség az ember, aki kardot hordoz a te veszélyedre, de a helyeknek mivolta is, úgymint árkok, hegyek, erdők, folyóvizek és efféle. Azért, valamint az ellenséggel tudni kell a hadnagynak harcolni, úgy azokat is a maga hasznára tudni kell forgatni és meggyőzni.”⁷

Ez a tudás megjelenik aztán a védelmi rendszer kiépítésében is. Ennek legfontosabb eleme Zrínyi-Újvár, ahol már a hely kiválasztása is bizonyítja Zrínyi katonai éleslátását. Az uralkodónak írt levelében pontokba szedve indokolja az építkezést és a hely kiválasztását. Ebben azzal érvel, hogy az új erősség kiváltja a közeli légrádi várat, és a Mura menti őrhelyeket egészen Kotoribáig. Akadályozza a kanizsai törökök szabad mozgását és fenyegeti a török utánpótlási vonalakat. Pusztá létevel elrettenti a Stájerország és a Muraköz felé induló török portyákat. Jól védhető gyülekezési pont a török területek felé induló keresztény hadaknak. Zrínyi érvelése világos és katonai gondolkodással is logikus. Főleg az utolsó szempont az, ami figyelemre méltó, és amely jól mutatja Zrínyi kezdeményező hozzáállását. Különös jelentőséget ad az erődnek az, hogy a Mura bal partján, azaz török területen épült, mintegy provokálva a törököket, felmutatva Zrínyi erejét és elszántságát. A 2. képen az is jól látszik, hogy a fontos átkelő védelme érdekében a Mura jobb partját is megerősítette egy redut építésével. Ennek célja az volt, hogy ha a török a folyó egy másik partján át tud kelni, ne tudja harc nélkül elfoglalni az átkelő jobb parti hídfőjét.

2. sz. kép: Zrínyi-Újvár

⁶ Uo. 328. o.

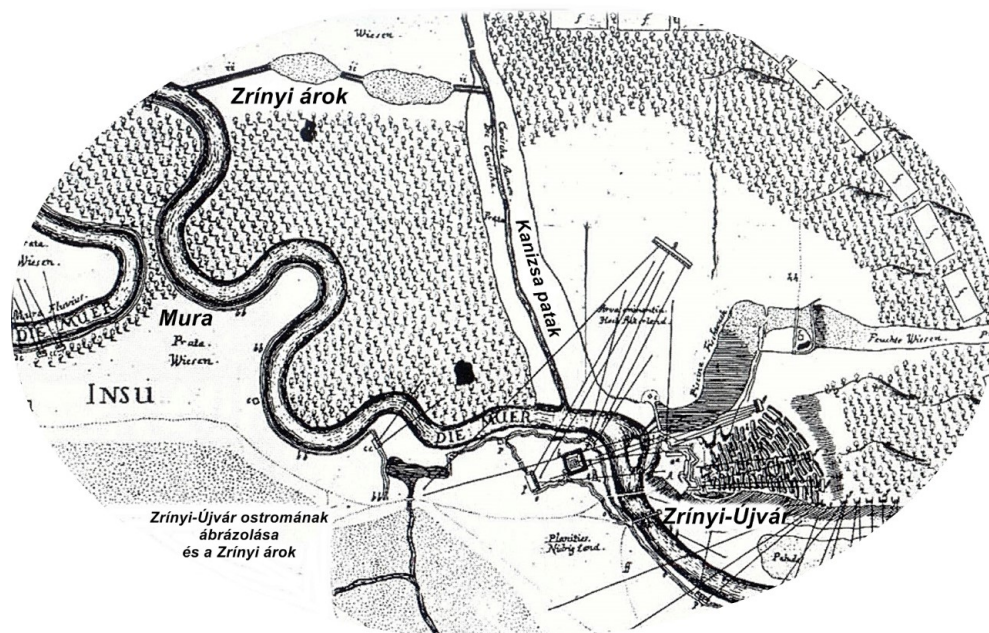
⁷ Uo. 346. o.

Zrínyi-Újvár építése 1661-ben kezdődött, de erősítése, védelmi rendszerének alakítása folyamatos volt. Az építkezést Zrínyi javarészt saját jövedelméből finanszírozta, muraközi birtokainak, valamint a környező birtokosok, megyék és városok jobbágyságának ingyenmunkájával és napszámosaival. A munkálatokhoz azonban pénzt és különböző felszereléseket kért (és kapott) a szomszédos Stájerországtól és a Velencei Köztársaságtól is. Zrínyinek a várépítéssel sikerült is elvonnia a hódoltság török erőket Erdély alól, hiszen Köprülü Ahmed nagyvezér már 1661 júliusában utasította Musztafa pasát és Hasszán pasát, a kanizsai végek két jó ismerőjét, hogy akadályozzák meg az építkezést. E célból egyes híradások szerint több mint tízezer fős török sereget vontak össze Pécs környékén. A vár tűrhetetlen provokációt jelentett a törökök számára. Ezt kétségtelenül bizonyítja az építés első pillanatától ellene intézett több török támadás, és az a tény, hogy a Habsburg–török tárgyalásokon a megegyezés egyik feltételének Zrínyi-Újvár lerombolását szabták. 1663 áprilisában Köprülü Ahmed ismét ultimátumban követelte Zrínyi-Újvár feladását, s mivel ezt nem sikerült elérnie, a vár kiváltó okként szolgált a meginduló 1663–64. évi nagy török háborúban. Ennek hadieseményei során 1663. augusztusban a boszniai és kanizsai pasa körülbelül 8000 emberrel megtámadta a várat, amelyet Zrínyi sikerrel megvédett.

A vár védelmét erősítette az a víztömeg, amelyet Zrínyi a Visszafolyó-patak visszaduzzasztásával hozott létre (számításaink szerint 56 000 m³ vízről van szó). Többcélú beruházás volt ez, hiszen a védelem mellett a várban szolgáló katonák ellátásában is segített a rá telepített vízimalom és a benne lévő halak miatt. Ily módon a várat a Mura és a halastó védte három oldalról. Ez jelentősen csökkentette a támadók lehetőségeit, függetlenül azok létszámától. Az 1664 júniusi ostrom során bebizonyosodott, hogy hiába az ostromlók több tízezeres tömege, ha a támadásra rendelkezésre álló sáv nem haladja meg a 300 m-t.

Kutatásainkat kiterjesztettük Zrínyi-Újvár környezetére is, így jutottunk el a Zrínyi árokhoz. A felismerés egy korabeli hadmérnöki vázlatához kötődik, melyet Holst hadmérnök készített Zrínyi-Újvár ostromáról.⁸ (3. kép)

⁸ A Holst vázlat megtalálható Szalai Béla – Szántai Lajos: Magyar várak, városok, falvak metszeteken, 1515-1800 I-III. Múzeum Antikvárium. Budapest, 2006. 159. o. 217. tábla

3. sz. kép: Zrinyi-Újvár ostroma Holst vázlatán (részlet), a kép felső részén a Zrinyi árok

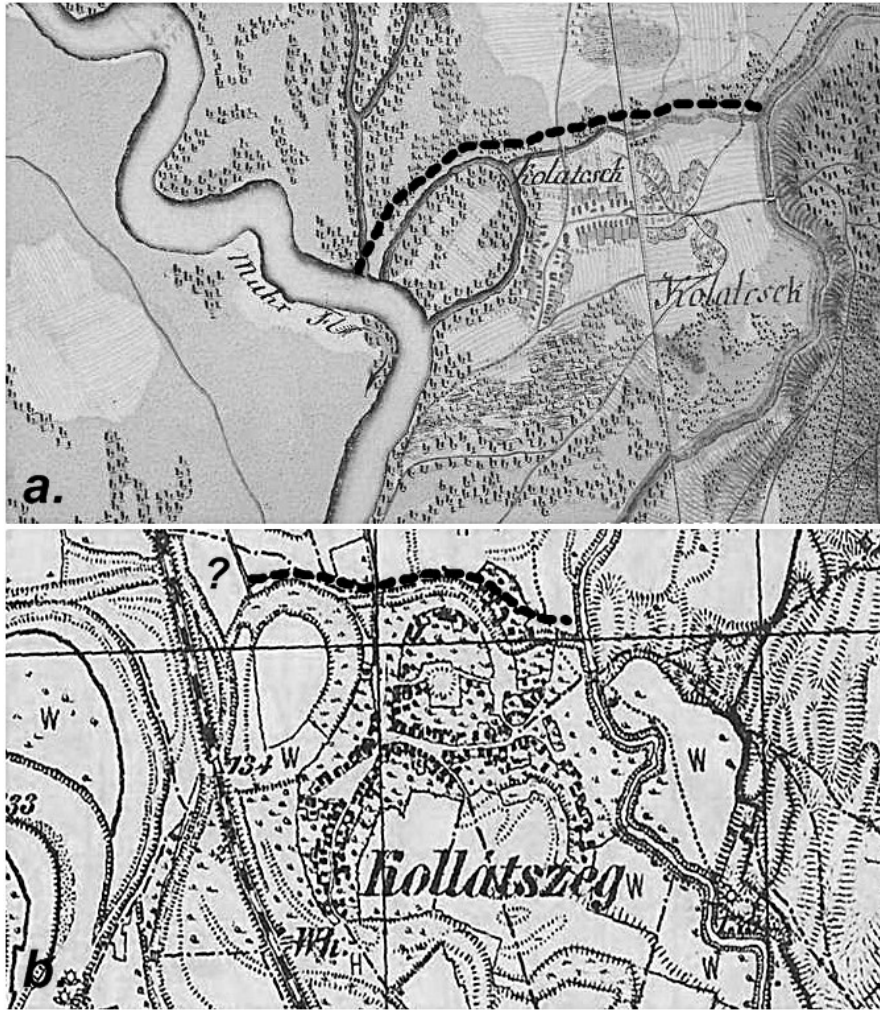
Zrinyi-Újvártól alig 3 km-re, a mai Murakeresztúr kollátszegi területén véljük felismerni Zrinyi Miklós művét. Az 1400 m hosszú árok összekötötte a Mura folyót a Kanizsa patakba. Ez azt eredményezte, hogy a bővizű és sebes sodrású Murából mindig átfolyt annyi víz a kanizsa patakba, hogy annak medrében elegendő víz legyen. Ez nehezítette mind az árok, mind a patak leküzdését, azaz idővesztéseget okozott. Amikor ránézünk a rajzra, látnunk kell, mennyire tudatosan van bekötve az árok a Murába. A folyó vízjárása olyan, hogy a bekötési ponton mindig nagy tömegű víz folyik át az árkon. Zrinyi ezzel a megoldással újabb akadályt emelt a török portyák lehetséges útjába, és lezárt – török területen – egy értékes, közel 5 km²-nyi erdőt.

Ahogy egy korabeli levélben olvashatjuk: „Az mi urunk jó egészségben vagyon és minden gondolkodása egyedül az, miképen árthasson az töröknek, az mint ez napokban az Újvárnál nagy árkot ásattott, melynek alkalmatosságával az Murát az Kanisa vizében veszik és azon nagy erdő, kit elástak, az Újvár hasznára leszen, volt több két ezer embernél az munkán, mind Muraközből.”⁹

Az árok helyének meghatározása a rajz alapos tanulmányozásával kezdődött. Próbáltuk a méretarányok figyelembevételével meghatározni az árok helyét, hiszen a rajzon jól azonosítható a halastó, vagy az ostromárkok hátsó határa. Ezt követően a Mura medrének jellegzetes kanyarulatait igyekeztünk a rendelkezésünkre álló ábrázolásokon követni. Így jutottunk el Kollátszeg településhez, ahol az első katonai felmérés ábrázolása határozott kapcsolatot mutatott a két vízfolyás között. Ezután minden hozzáférhető felmérést, ábrázolást értelmeztünk, így erősödött a felismerés, hogy a ma is meglévő

⁹ Vitnyédy István levele Rabbynak. Locsmánd, ápril 8. 1662. Vitnyédy István levelei 1652-1664. Kiadta Fabó András. Magyar Történelmi Tár, XV. Pest, 1871. 195. o.

Kollátszeg-i árok nyomvonalán futott a Zrínyi által ásott árok. A 4. képen a fontosabb ábrázolásokat mutatjuk be, szaggatott vonallal jelezve a Zrínyi árok valószínűsíthető nyomvonalát.

4. sz. kép: Az első (a.) és a harmadik (b.) katonai felmérés, a Zrínyi árok jelölésével

Az eseményeket követő legkorábbi ábrázolás, az első katonai felmérés (1782-1785), amelyen felfedezhetőek az árok vonalai.¹⁰ Jól látszik, hogy száz évvel a Zrínyi árok kiásása után, Kollátszeg területén egyértelmű kapcsolat van a Mura és a Kanizsa patak között. (a.)

¹⁰ Az első katonai felmérés elérhető: <https://mapire.eu/hu/map/firstsurvey-hungary/?layers=147&bbox=2112929.663630149%2C6020073.366616188%2C2131121.6763620204%2C6025806.143737575> (Letöltés ideje: 2020.06.30.)

A harmadik katonai felmérés (1869-1887) ábrázolása már részletesebb és több következtetés levonását is lehetővé teszi.¹¹ Egyrészt jól látszanak a Mura korábbi lefűződése, másrészt látszik, hogy a Zrínyi árok Murába bekötött szakasza eltűnik (a b. képen kérdőjellel jelezve). Amikor a terepen vizsgáltuk a nyomokat pontosan tudtuk azonosítani az árok vonalát – hiszen ma is vízzel teli árokról van szó – de nyoma sincs a Murához csatlakozó szakasznak. A következő feladat az volt, hogy a hiányzó szakaszról bizonyosságot nyerjünk. Ehhez több módszert is kipróbáltunk. Először próbafúrásokat végeztünk a kutatott keresztmetszetben. Az eredmények alátámasztották, hogy valaha víz folyt a szelvényben. A nagyjából észak-déli irányba mélyített furatokat az északi oldal jól kirajzolódó magaspártjáról indítottuk és dél felé haladva mintát vettünk a feltételezett árok jelenleg is mélyebben fekvő szelvényéből, valamint a feltételezett déli partoldalából. A talaj felső rétegét egységesen homokos humusz alkotja, az északi oldalon a magaspárt tetején kb. 50 cm mélységig, majd az árokban ez 100 cm-re nő. Ez alatt erősen kötött, agyagos vízzáró réteg fekszik. Az árok területén egy ponton ezt átfúrtuk és alatta kék színű agyagot találtunk. A vízzáró réteg mélysége mutatja, hogy a felszínen is érzékelhető árokszerű bemélyedés valóban egy közel egy méterrel mélyebb árkot jelez. A déli oldal peremét nem sikerült egyértelműen megfogni, ugyanis itt érzékelhető a Mura eróziós hatása, azonban az árok aljába mélyített két, egymástól 5 méterre fekvő furatban a 100 cm-es humuszréteg alatt, 5-10 cm vastagságban, laza, sárgás színű folyami homok réteget tártunk fel a vízzáró réteg felett. Ez arra utal, hogy egy szűk sávban a területen folyamatosan mozgott a víz – magyarul, a csatornában folyt a víz – azonban ez egy idő után ez megszűnt és az árok feltöltődött.

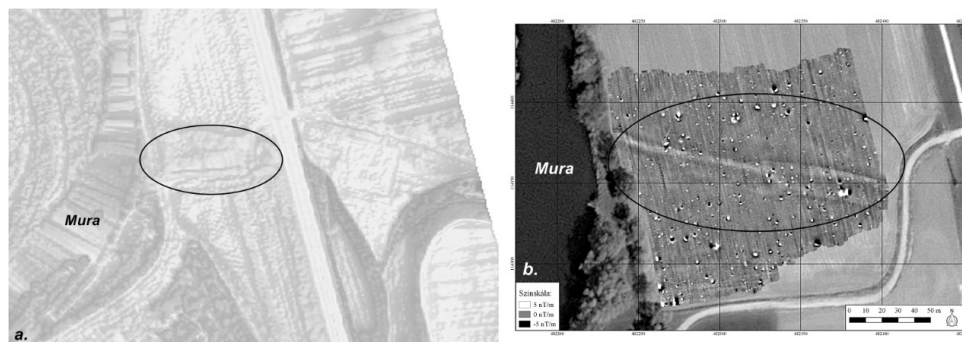
Az árok két éven keresztül töltötte be az eredeti funkcióját, amikor nagy valószínűséggel folyamatosan karban is tartották. A helyzetéből következően az eróziós hatás elsősorban az árok déli oldalán jelentkezett. Miután 1664 után megszűnt a karbantartása, a víz folyamatosan elbontotta a déli oldalát a nyugati holtág irányába egy lapályos, időszakos átfolyást hozva létre. Mivel ez önmagában nem bizonyította a Zrínyi árok hiányzó részének megtalálását, a legújabb technológiákhoz folyamodtunk.

Elsőként a lézer alapú távérzékeléssel (LIDAR) próbálkoztunk. A levegőből történő lézerszkennelés mára már elterjedt gyakorlat a régészetben is. Olyan lehetőséget biztosít a szabad szemmel nem látható anomáliák felfedezésére, amelyre más módszerek nem, vagy kisebb hatékonysággal képesek csak. Az általunk kutatott területen azonnal eredményt hozott a vizsgálat. Ehhez kaptunk szakmai-technikai támogatást a Nyugat-dunántúli Vízügyi Igazgatóság munkatársaitól, akik korábban már felmérték ezzel a módszerrel a területet és rendelkezésünkre bocsátották az adathalmazt.¹² A kiértékelt felvételen jól látszanak azok a beavatkozások, amelyeket a terepen végeztek. Erre alapozva további megerősítést kaptunk, melyet az 5. a. képen mutatunk be.

¹¹ A harmadik katonai felmérés elérhető:

<https://mapire.eu/hu/map/thirdsurvey75000/?layers=43&bbox=1898046.067863323%2C6129894.126160014%2C1916238.080595195%2C6135626.903281402> (Letöltés ideje: 2020.06.30.)

¹² Ezúton is köszönöm dr. Engi Zsuzsanna okleveles vízépítőmérnök, a Nyugat-dunántúli Vízügyi Igazgatóság Vízrendezési és Öntözési Osztály osztályvezetőjének önzetlen támogatását és szakmai segítségét.

5. sz. kép A LIDAR felvétel (a.) és a magnetométeres felmérés (b.) képei

A következő lépés a magnetométeres ellenőrzés volt. A terepszemlével és talajfúrásokkal vizsgált területen a magnetométeres felmérés 2018 májusában készült el.¹³ Ez a módszer – különösen a későbbi bolygatásokkal nem, vagy kevésbé érintett területeken – kiválóan alkalmazható az itt feltételezett árkokhoz hasonló mesterséges objektumok kutatásához. Az eredményül kapott képen markánsan kivehető egy északnyugat-délkeleti irányú, ~175 m hosszú, délkeleti ~85 m hosszú részén két, egymással párhuzamosan futó ágra oszló, árokra utaló sávos jellegű anomália, mely a mérési kép középső részén húzódik.¹⁴ Keresztmetszetének szélessége átlagosan 5-9 m között változik, mélysége a kép alapján nem határozható meg. A jelenség a mérési területen túl is mindkét irányban biztosan folytatódik: északnyugati vége egykor a Mura itt folyó szakaszához csatlakozott, ám ezt a part menti növényzet miatt nem tudtuk vizsgálni; délkeleti irányban pedig a vasútvonal felé és azon túl futhatott tovább. (5. b. kép)

A fentebb részletezett történeti adatok, a terület topográfiája, illetve a helyszíni vizsgálatok eredményei alapján ez az anomália nagy valószínűséggel azonosítható az egykori Zrínyi-árokkal, annak is a Murához közelebb eső, északnyugati szakaszával. Az ugyanakkor jelen pillanatban nem dönthető el egyértelműen, hogy a felmért árokszakasz délkeleti részén megfigyelhető kettős kialakítás az 1662-es eredeti építési munkálatok, vagy pedig utólagos kialakítás eredményének tekinthető. Előbbi sem elképzelhetetlen, de inkább utóbbira utal az a tény, hogy a korábban említett Holst-féle ábrázoláson csak egyetlen árok látszik, és nem lehetetlen, hogy a már meglévő árokhoz csak később (esetleg vízvezetési céllal) ástak egy újabbat. Ennek ellenőrzésére az árok részleges feltárására lenne szükség, ami már régészeti feladat.

Összegzés

Zrínyi-Újvár építése és sorsa a magyar hadtörténelem izgalmas epizódja, de Zrínyi Miklós életének kiemelkedően fontos állomása. Annak tételes bizonyítása – Vándor László

¹³ A felmérést Nagy László és Somogyi Ferenc (régésztechnikus, Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft., Lelőhelydiagnosztikai Osztály) végezték.

¹⁴ A magnetométeres felmérés értelmezését Pethe Mihály (geofizikus, Budavári Ingatlanfejlesztő és Üzemeltető Nonprofit Kft., Lelőhelydiagnosztikai Osztály) végezte.

megelőző kutatásaira alapozva¹⁵ – hogy az erősség hol állt, sok erőfeszítést és a hadirégészét teljes eszközparkjának felvonultatását igényelte. Mára már nincs vita a helyről és egyre több részlet tárul fel a Muraköz komplex védelmi rendszeréről is. Ide tartozik Zrínyi-Újvár, a jobb partú redut, a Mura menti őrállások és a Zrínyi árok.

Történeti források őrizték meg annak emlékét, hogy Zrínyi Miklós 1662-ben árokkal kötötte össze a Murát a Kanizsa-patakkal. Holst hadmérnök vázlatán ábrázolja is az árkokat, azonban az is felismerhető, hogy két természetes vízgyűjtőt is bekapcsoltak a rendszerbe. (6. a. kép) A területről rendelkezésre álló térinformatikai anyag elemzése alapján a Kollátszegnél ma is létező árkokban ismerhetjük fel a Zrínyi-árok maradványát, mely napjainkban is a folyót és a patakot köti össze és áthalad két egymás mellett fekvő holtágon, melyből a keleti oldalon fekvő, inkább csak a település utcarendszere alapján ismerhető fel. (6. b. kép)

6. sz. kép: A Zrínyi árok ábrázolása a Holst vázlaton (a.) és az azonosítás után egy mai térképen (b.)

¹⁵ Részletesebben: <https://www.szadvar.hu/2013/12/varjaro-magazin-2-szam-dr-vandor-laszlo-zrinyi-ujvar/> (Letöltés ideje: 2020.06.30.)

Az árok jelenlegi vonalvezetése a nyugati oldalon nem egyezik meg a Holst hadmérnök által ábrázolttal, ezért helyszíni kutatások során bizonyítottuk, hogy a Zrínyi-ároknek ez a szakasza mára már feltöltődött, de még felismerhető nyomai vannak a terepen és a terület mikro domborzatában.

A kutatás jelentőségét az adja, hogy az árok a második olyan építmény – Zrínyi-Újvár után – hazánk területén, amely közvetlenül Zrínyi Miklóshoz köthető. Ez a műtárgy is azt bizonyítja, hogy Zrínyi messze megelőzte korát ezen a területen is, felismerve és magas szinten felhasználva a terep adta lehetőségeket, így növelve a védelem hatékonyságát szeretett hazája megóvásában.